

Falšovanie mincí na konci stredoveku (s dôrazom na Spiš a Gemer)

Marián Soják
Archeologický ústav SAV

Od nepamäti si ľudia zhromažďovali majetok, aby vynikli od masy nižšie spoločensky postavených skupín obyvateľov. Táto snaha sa najzreteľnejšie prejavila zavedením nových ekvivalentov hodnôt – mincí. Na území dnešného Slovenska sa tak udialo v mladšej dobe železnej – laténskej, a to prostredníctvom Keltov, ktorí vyrábali v rozličných častiach nášho územia viaceré typy mincí. Tie sa tu výraznejšie uplatnili v nasledujúcej dobe rímskej, keď prinášali rímski vojaci a obchodníci značné množstvá mincí. Tie z drahých kovov, prevažne striebra, predstavovali nielen sústredenie drahého kovu a jeho hodnoty, ale aj zrýchlenú koncentráciu majetkov. Preto nečudo, že sa po začatí produkcie skutočných mincí upriamila snaha falzifikátorov práve na tieto výrobky. Od najstarších čias sa zmienená nelegálna činnosť vykonávala jediným spôsobom – napodobnením hodnoty mincí zhotovením imitácií originálnych námetov, avšak znížením (či dokonca náhradou) obsahu drahého kovu. Badateľne možno činnosť peňazokazcov sledovať na sklonku stredoveku na území Spiša a Gemera v prostredí jaskýň, menej očividne v ostatných slovenských regiónoch. Je to náhoda, alebo ide o prejav stavu bádania v jednotlivých oblastiach Slovenska?

Predovšetkým od začiatku 12. storočia sa akost' arpádovských mincí znižovala. S devalváciou uhorskej meny sa objavili prvé stopy po jej skutočnom falšovaní. Uvoľnenie politických pomerov v štáte (hádky a boje o trón, vojny a pod.) vždy vytváralo dobré podhubie umožňujúce falšovanie mincí. V stredoveku sa pomerne bežne falšovali písomné dokumenty, pečate, ba i relikvie. Z písomných prameňov vyplýva, že túto činnosť vykonávali majstri „znalí remesla“, alebo „podvodníci vyššieho štýlu – hochštapleri“. Po ich odhalení sa už v stredoveku, ktorý sa niekedy označuje ako obdobie falšovania, vymeriavali najprísnejšie tresty straty majetku, ale aj života. Okrem upálenia išlo o liatie žeravého cínu do hrdla, utopenie, uvarenie vo vriacom oleji, prinajmenšom vypichnutie očí, sťatie niektorej z končatín atď. Najstarší a zároveň jediný doklad o falšovaní stredovekých mincí na Slovensku je z roku 1246 a viaže sa k vlastníctvu Filakovského hradu a jeho panstva. Kráľ Belo IV. vtedy obvinenému Fulkovi pre urážku kráľovského majestátu a výrobu falošných peňazí skonfiškovoal hrad spolu s majetkami v Gemeri a Novohrade a daroval ich Móricovi, hlavnému kráľovskému sotníkovi.

Uhorsko na konci 13. a začiatku 14. storočia bolo krajinou politického chaosu, nestability a nastupujúcej feudálnej anarchie. Prejavilo sa to hlavne na hospodárskom úpadku krajiny, kde v tom čase držali moc vo svojich rukách mocní oligarchovia. Na rozmach činnosti falšovateľov mincí v tomto období upozorňujú zákonné ustanovenia kráľa Ondreja III. z roku 1298, v ktorých bol za falšovanie mincí zakotvený trest straty majetku. Priame materiálne doklady falšovania mincí z tohto obdobia pochádzajú napríklad z Pustého hradu nad

Zvolenom, kde sa pri archeologickom výskume našlo značné množstvo falošných mincí z prelomu 13. a 14. storočia. Závažná zmena hospodárskych pomerov nastala po roku 1321. Uvoľnenie politických zápasov a následná koncentrácia panovníkovej moci umožnila uskutočniť všeobecné zlepšenie meny a politickej správy. Karol Róbert z Anjou realizoval v rokoch 1325 až 1338 banské a mincové reformy, zaviedla sa nová kvalitná bimetalová menová sústava založená na zlatom floréne, striebornom groši, denári a poldenári, vytvorili sa nové správne obvody (mincové komory na čele s komorskými grófmí), vylúčili sa cudzie (rakúske a české) mince z obeživa uhorského štátu. Nakoľko nové mince boli neporovnateľne kvalitnejšie ako denáre posledných Arpádovcov, zamedzilo sa na určitý čas ich falšovaniu. Netrvalo to však dlho. Falšovanie a znehodnocovanie mincí sa najviac prejavilo v dobe panovania Žigmunda Luxemburského (1387 – 1437), predovšetkým v dôsledku husitskej revolúcie (1424 – 1435). O pomeroch na začiatku vlády Žigmunda vypovedá dekrét z roku 1417, v ktorom nariaďuje čo najprísnejšie postupovať proti všetkým falšovateľom a razičom falošných mincí, tiež orezávačom peňazí, ktorí mali byť upálení. Denáre Žigmunda z rokov 1390 až 1427 a najmä parvy (poldenáre) z rokov 1387 až 1427 sa nezriedka vyrábali ako nekvalitné mince, čiastočne zmenšené, alebo orezané. Parvy v slovenských nálezoch majú často malý priemer (9 – 8 mm) a sú omnoho ľahšie ako predpísané vzorové exempláre. Preto nečudo, že ich ľudia nazývali haliere, pankharty, fillere, oboly. K nim sa viaže dokument z roku 1427, v ktorom Žigmund a jeho manželka Barbora nariadili, aby sa do 25. 7. siahli všetky nekvalitné parvy z obehu

Obr. 1 Spišská Teplica – jaskyňa Suchá diera. Ukážka nálezov mincí Mateja Korvína z peňazokazeckej dielne preskúmanej v roku 2000. Foto: M. Soják

a boli zničené. Po 27. 7. sa s vlastníkmi takýchto mincí malo jednať ako s ostatnými zločincami falšujúcimi štátnu menu. Najhoršia situácia tak nastala v priebehu prvej a druhej polovice 15. storočia, charakterizovaná vojnovými udalosťami (husitské výpravy, boje Jána Jiskru a bratříkov, expanzia Osmanskej ríše a expanzívna politika Mateja Korvína voči Českému kráľovstvu a Rakúsku). V Sučanoch pri Martine sa na miestnom hrade vyrábali niekedy v 70. až 80. rokoch 15. storočia falošné poľské denáre. Najviac dokladov o falšovaní v rokoch 1447 až 1474 (asi 1500 ks predmetov) priniesol výskum pri farskom kostole v obci Liptovská Sielnica – Liptovská Mara. Tu, v areáli stredovekého hrádka na vrchu Havránok, našli tiež poklad 20 mincí. Zo severo- a východoslovenských hradov pochádzajú desiatky falošných uhorských mincí. Ide o napodobeniny kvartingov (štvrtedenárov) a denárov Žigmunda, Albrechta, Vladislava I., Ladislava V., Mateja Korvína. Popri minciach sa objavili pozostatky mincovej činnosti – obdlžnikové, okrúhle plechy – kotúčky a nepodarky mincí. Početné nálezy sú z hradov Brekov, Hanigovce, Kamenica, Lietava, Lipovce, Plaveč, Turňa, Zbojnický hrad pri Ruskej Novej Vsi (bohužiaľ, najčastejšie z nelegálnej činnosti detektoristov). Časovo spadajú do obdobia konca bratrickej vlády na Liptove, Spiši, Šariši, do 60. až 70. rokov 15. storočia. Z predmetných razieb museli mať jednotlivci či posádky hradov výrazný zisk. Toto rentabilné „remeslo“ sa uskutočňovalo na miestach so zaručeným maximálnym utajením. Doterajšie archeologické zis-

tenia ukazujú hlavne na vyššie spomenuté hrady a iné zvyšky feudálnych sídiel, avšak najnovšie nálezy za posledných približne 10 rokov zo Spiša a Gemera poukazujú na intenzívne využívanie podzemných priestorov – jaskýň.

Na prvú falzifikátorskú dielňu v areáli jaskyne sa prišlo v roku 1954 v Chvalovskej jaskyni pri obci Chvalová na Gemeri, kde sa imitovali denáre Mateja Korvína. Na ďalšiu neoficiálnu „mincovňu“ sme si museli počkať celých 43 rokov. V rokoch 1997 a 2000 sa prišlo k výskumu jaskyne Suchá diera pri Spišskej Teplici, kde sa systematicky preskúmal celý priestor amatérskymi výkopmi poškodzovanej peňazokazeckej dielne. Odtedy sa naša pozornosť sústredila na vyhľadávanie stóp osídlenia a záchranu nálezov z poškodzovaných jaskynných sídlisk prevažne na Spiši. Práve v tejto oblasti sa akoby roztrhlo vreco s peňazokazeckými dielňami. Ojedinelé doklady tejto činnosti sa vzápätí objavili v Kláštornej jaskyni pri Letanovciach, výrazné pamiatky tohto charakteru v Jaskyni pri Zlatej diere v rovnakom katastri, následne pri Poráči – v jaskyniach Šarkanova diera a Chyža, neskôr v Slovinkách – Matejovej diere a najnovšie (2010, 2011) v Okne pri Betlanovciach.

V Letanovciach – Jaskyni pri Zlatej diere sa v priebehu rokov 2004 a 2005 našiel súbor napodobenín denárov komtúra Rádu nemeckých rytierov Mikuláša Redwiza, parvy Žigmunda Luxemburského, množstvo okrúhlych kotúčkov, štvorcových polotovarov na mince a cizelií (v tvare pásov, trojuholníkových odstrižkov), ďalej zlo-

Obr. 2 Letanovce – Jaskyňa pri Zlatej diere. Peňazokazec pracujúci na kamennom „stole“ pod jaskynným portálom. Olejomalba P. Wavreka. Foto: M. Soják

Obr. 3 Letanovce – Jaskyňa pri Zlatej diere. Ukážka falošných denárov M. Redwitza a parvov Žigmunda Luxemburského. Foto: M. Soják

mok hlinenej nádoby, kovovej ozdoby a viaceré fragmenty železných predmetov. Súdobou bola dielňa v jaskyni Matejova diera pri Slovinkách. Falošné parvy Žigmunda Luxemburského svedčia o fungovaní činnosti falzifikátorov v rokoch 1387 až 1427, a možno trochu neskôr. Podobne ako v prípade predchádzajúcej jaskyne, aj v tejto sa objavil jediný originál parvu, ktorý mohol poslúžiť ako surovina na slabé postriebrenie povrchu kotúčikov. Malý priemer poldenárov je v protiklade s predpísanými vzorovými exemplármi. Jeden z falošných parvov sa našiel aj v prvej z doložených peňazokazeckých dielní na Spiši – v jaskyni Suchá diera pri Spišskej Teplici, kde sa vyskytol v dielni z trochu mladšieho obdobia (pozri nižšie). V rovnakom období vyvíjala činnosť skupina falšovateľov v oboch susediacich jaskyniach pri Poráči

– v Šarkanovej diere a Chyži. V prvej sa výskumami v rokoch 2005 a 2007 našiel jediný exemplár medeného kotúčika, avšak v druhej sa získali nielen polotovary (kotúčiky) so sprievodnou keramikou, ale aj falošné parvy Žigmunda Luxemburského a slabó čitateľná strieborná sviatostka (?).

Situácia vo falšovaní mincí sa ešte výraznejšie zhoršila po roku 1437, keď nastal mocenský boj o získanie vlády nad Uhorskom (striedanie vládcov z rodu Habsburgovcov, Jagelovcov, domácich pretendentov – Ján Jiskra, Ján Huňady). Vyvolalo to sústavnú politickú krízu, čoho prejavom je výskyt nekvalitných mincí v slovenských nálezoch, zhotovených z billonu (s väčšou prímесou medi v striebre), resp. iba z medi. Do roku 1467 obiehala na Slovensku pestrá zmes nekvalitných drobných mincí. Na činnosť falšovateľov v letanovskej

Obr. 4 Betlanovce – jaskyňa Okno. Kresba originálu kvartingu Žigmunda Luxemburského z rokov 1430 – 1437. Kresba: M. Soják

Obr. 5 Slovinky – Matejova diera. Súbor nálezov z peňazokazeckej dielne, skúmanej v rokoch 2008 – 2011. Foto: M. Soják

Obr. 6 Letanovce – Kľáštornej jaskyňa. Priestranná sála peňazokazeckej dielne. Foto: F. Mihál

Obr. 7 Nálezy z aktuálne skúmanej jaskyne v Drienčanskom krase. 1 – falošný denár Mateja Korvína; 2 – železné razidlo pred konzerváciou. Foto: M. Soják

Kľáštornej jaskyni upozorňujú dva medené plechy – odstrižky s negatívmi okrúhlych kotúčikov mincí, podľa zachovaných negatívov najskôr veľkosti denárov. V Spišskej Teplici – v jaskyni Suchá diera sa v roku 2000 zachránili početné nálezy patriace do okruhu falzifikátorskej činnosti. Svedectvom je preskúmané ohnisko, črepy z nádob, železné zlomky, olovené zliatky (na „postriebrovanie“ povrchu mincí), medené polotovary a odstrižky rozličných foriem, kotúčiky, štyri originálne denáre Mateja Korvína (1458 – 1490) z rokov 1458 až 1460, 1462 a 1467, a predovšetkým nedokonalo vyhotovené medené falzifikáty mincí. Na rozdiel od všetkých ostatných jaskynných nálezísk sa v tejto jaskyni produkovali okrúhle kotúčiky jednoduchým strihaním štvorcových polotovarov, nie ich vysekávaním pribojníkom. Možno predpokladať, že v Suchej diere falšovali mince skupiny bratříkov, ktorí koncom 50. a v 60. rokoch 15. storočia vyčíňali aj na Spiši. Razili si vlastné falošné mince s nízkym podielom striebra alebo dokonca so slabou vrstvičkou olova či cínu, aby získali finančné prostriedky na vedenie vojny proti spišským mestám, kráľovskej armáde a miestnym feudálom.

Svedectvom dielne v Betlanovciach – jaskyni Okno sú najmä početné medené plechy s negatívmi falošných mincí, z ktorých väčšie exempláre odhadzovali falšovatelia k stene jaskyne blízko vchodu, ale predovšetkým kotúčiky mincí a samotné falošné exempláre medených mincí, koncentrujúcich sa v okolí doloženého ohniska so zlozkami keramiky. Ich analýza ukázala, že sa tu napodobňovali kvartingy Žigmunda Luxemburského. Na averze je zreteľný zvyšok dvojitého kríža, po stranách má byť skratka mincovej značky (na medených falzifikátoch nečitateľná). Na reverze vidno kráľovskú korunu. Činnosť falzifikátorov tak možno vymedziť v rokoch 1430 až 1437. Odhadzované nepotrebné masívnejšie kusy plechov naznačujú, že jej peňazokazci museli mať nadostač.

Už prv zistené doklady peňazokazeckej činnosti v Chvalovskej jaskyni pri Rimavskej Sobote, ako aj mnohé ďalšie ojedinelé nálezy z iných východoslovenských jaskýň upozorňujú na potrebu systematického interdisciplinárneho výskumu speleoarcheologických lokalít na Slovensku. Prehľad peňazokazeckej činnosti v spišských jaskyniach bol potrebný z hľadiska uvedomenia si dôležitého postavenia Spiša v bádanií uvedenej problematiky. Početnosť peňazokazeckých dielní zo Spiša neindikuje vykonávanie tejto činnosti intenzívnejšie v tejto oblasti, ale je nepochybne svedectvom zosilneného bádateľského záujmu o speleoarcheológiu v užšie vymedzenom regióne. Svedectvom sú najnovšie doklady peňazokazeckej činnosti zo zámerne nemenovanej jaskyne (nedokončený výskum) v Drienčanskom krase na Gemeri. Popri polotovaroch mincí (kotúčikov), rozličných medených plieškov a falzifikátov mincí Žigmunda Luxemburského (kvarting a parvy), Albrechta (1437 – 1439, medený denár) i Mateja Korvína (1458 – 1490, postriebrené medené denáre) sa tu po prvýkrát na území Slovenska našlo (dlhým používaním i koróziou značne poškodené) železné razidlo na neznámy typ mincí, podľa veľkosti raziacej plochy nepochybne v nominálnej hodnote denárov (dve razidlá na falošné mince z múzea na hrade Krásna Hôrka z 15. a 16. storočia nemajú dochované nálezové okolnosti). Nálezy zo Spiša a Gemera, ako aj z niektorých ďalších východoslovenských lokalít naznačujú, že jaskynným náleziskám je potrebné venovať z pohľadu speleoarcheológie komplexnejšiu pozornosť. Na rozdiel od falšovania mincí v prostredí hradov (vykonávaného pod „patronátom“ silných feudálov) využívali peňazokazci pravdepodobne z nižších sociálnych vrstiev na svoju činnosť dômyselne skryté jaskyne. Podobné tendencie vznikali pochopiteľne aj neskôr, počas obdobia renesancie a baroka (keď sa falšovalo z dôvodov nelegálneho získania financií) a v 19. storočí (falšovalo sa kvôli zdrojom príjmov a z vlasteneckých pohnútok).

Literatúra:

1. Bárta, J. 1955: Chvalovská jaskyňa a pilinské jaskynné pohrebiská v Juhoslovenskom krase. Slovenská archeológia 3, s. 110 – 121.
2. Hlinka, J. – Kolníková, E. – Kraszková, L. – Novák, J. 1978: Nálezy mincí na Slovensku III. Bratislava.
3. Hunka, J. 2003: Falšovanie mincí na Slovensku počas 11. až 17. storočia. Ľudia, peniaze, banky. Zborník príspevkov z konferencie. Bratislava, s. 131 – 142.
4. Hunka, J. – Soják, M. 2008: Zaujímavé nálezy na minciach typu Redwitz v kontexte nových objavov. Numizmatika 22, s. 27 – 31.
5. Slivka, M. 1992: Falšovanie mincí na slovenských hradoch. Slovenská numizmatika 12, s. 53 – 66.
6. Soják, M. 2007: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra.
7. Soják, M. 2010: Výpoveď archeologických prameňov v obci a jej okolí. In: Chalupický, I. (zost.): Dejiny Betlanoviec. Levoča, s. 17 – 40.
8. Soják, M. – Hunka, J. 2001: Prekvapujúci objav z Kľáštornej jaskyne. Spravodaj slovenskej speleologickej spoločnosti 4, s. 25 – 27.
9. Soják, M. – Hunka, J. 2003: Paleolitické sídlisko a neskorostredoveké peňazokazecká dielňa v jaskyni Suchá diera v Spišskej Teplici. Slovenská archeológia 51 – 2, s. 341 – 365.